

Φάκελος Υλικού

Ενότητα 15: «Ορισμός της αρετής»

Κείμενο αναφοράς

A. Ερμηνευτικά Σχόλια Σχολικών εγχειριδίων:

Φάκελος Υλικού: Σελίδα 139

Φιλοσοφικός Λόγος: Σελίδες 158-159 και 161-162

B. Συμπληρωματικά Ερμηνευτικά Σχόλια-Μέρος A

«Οἷον καὶ φοβηθῆναι... τὸ μέσον.»

- Το πρέπον ορίζει το μέσον των συναισθημάτων και των πράξεων. Μέσον είναι το γνώρισμα της αρετής.

«Οἷου καὶ φοβηθῆναι...οὐκ εὖ»

Παραδείγματα συναισθημάτων (παθών) που αποδεικνύουν ότι σ' αυτά υπάρχει και υπερβολή και έλλειψη και το μέσον.

Σε προηγούμενη ενότητα των Ηθικών Νικομαχείων, ο Αριστοτέλης είχε καταλήξει στη θέση ότι οι ηθικές αρετές σχετίζονται με τα συναισθήματα και τις πράξεις, γιατί σ' αυτά υπάρχει υπερβολή και έλλειψη και το μέσον. Στην ενότητα αυτή, επιχειρεί να αποδείξει την παραπάνω θέση με επαγωγικό τρόπο δίνοντας ενδεικτικά κάποια παραδείγματα συναισθημάτων, τα οποία διακρίνονται σε ευχάριστα και δυσάρεστα. Τονίζει ότι σ' αυτά υπάρχει υπερβολή και έλλειψη, καθώς μπορούμε να τα βιώσουμε είτε σε μεγαλύτερο είτε σε μικρότερο βαθμό. Αν τα αισθανόμαστε σε μεγαλύτερο βαθμό («μᾶλλον»), τότε φτάνουμε στην υπερβολή, ενώ, αν τα αισθανόμαστε σε μικρότερο βαθμό («ἥττον»), φτάνουμε στην έλλειψη. Όμως, ούτε το «μᾶλλον» ούτε το «ἥττον» είναι καλά («οὐκ εὖ»), όπως υπογραμμίζει ο φιλόσοφος, γιατί έτσι απομακρυνόμαστε από τη μεσότητα.

- Στο σημείο αυτό, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι μετά τα επιρρήματα «μᾶλλον» και «ἥττον» εννοείται η γενική συγκριτική «τοῦ δέοντος», η οποία προσδίδει δεοντολογικό χαρακτήρα στο κείμενο και καθορίζει τα όρια του μέτρου, της ηθικά ορθής πράξης. Αυτό θα φανεί και στη συνέχεια,

με τα πολλά «δεῖ» που υπάρχουν ή εννοούνται». (Φιλοσοφικός Λόγος, σελίδα 160, ερώτηση 1).

«τὸ δ' ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὗ ἔνεκα καὶ ὥς δεῖ, μέσον τε καὶ ἄριστον, ὅπερ ἐστὶ τῆς ἀρετῆς.»
Τα κριτήρια / προϋποθέσεις της μεσότητας.

Για να μπορέσει να διατηρηθεί η μεσότητα στα συναισθήματα, που είναι και το «ἄριστον», πρέπει να τηρούνται ορισμένες προϋποθέσεις, οι οποίες παρουσιάζονται από τον φιλόσοφο με πολυσύνδετο σχήμα που προσδίδει έμφαση. Συγκεκριμένα, πρόκειται για δεοντολογικούς κανόνες – γι' αυτό και επαναλαμβάνεται συνεχώς ή εννοείται το «δεῖ» – που μας κατευθύνουν προς την ηθικά ορθή πράξη. Η εφαρμογή τους απαιτεί μόχθο και επίπονη προσπάθεια.

Αυτοί οι κανόνες είναι:

- α. «ὅτε δεῖ»: η χρονική στιγμή κατά την οποία πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,
- β. «ἐφ' οἷς (δεῖ)»: τα πράγματα, οι συνθήκες σε σχέση με τις οποίες πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,
- γ. «πρὸς οὓς (δεῖ)»: οι άνθρωποι σε σχέση με τους οποίους πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,
- δ. «οὗ ἔνεκα (δεῖ)»: ο λόγος για τον οποίο πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,
- ε. «ὥς δεῖ»: ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να εκδηλώνουμε ένα συναίσθημα.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ο Αριστοτέλης σκόπιμα επαναλαμβάνει ή εννοεί τύπους του ρήματος «δεῖ» («καὶ μᾶλλον καὶ ἥττον (τοῦ δέοντος)», «ὅτε δεῖ», ἐφ' οἷς (δεῖ)», «πρὸς οὓς (δεῖ)», «οὗ ἔνεκα (δεῖ)», «ὥς δεῖ»), για να δώσει δεοντολογικό περιεχόμενο στο κείμενο και να κατευθύνει τους ανθρώπους προς την ηθικά ορθή συμπεριφορά.

➤ **Πὼς ὁμως καθορίζεται η ηθικά ορθή συμπεριφορά;**

Κάθε κοινωνία έχει κάποια κριτήρια ορθής συμπεριφοράς. Στην περίπτωση των αρχαίων Ελλήνων τα κριτήρια αυτά εντάσσονται μέσα στο πλαίσιο της πόλης-κράτους, γιατί ας μην ξεχνάμε ότι ο αρχαίος Έλληνας λειτουργούσε πάντα ως μέλος του συνόλου και όχι ως άτομο. Τα κριτήρια λοιπόν αυτά είναι τα εξής:

α. **οι γραπτοί νόμοι της πόλης-κράτους:** αυτοί ήταν άλλωστε που καθόρισαν τη στάση του Σωκράτη, όπως αυτή παρουσιάζεται στον πλατωνικό διάλογο «Κρίτων», όταν του προτάθηκε να δραπετεύσει,

β. **η παράδοση: οι άγραφοι νόμοι,** τα πρότυπα και τα παραδείγματα προς μίμηση ή προς αποφυγή, που προβάλλονταν, υποδείκνυαν τον ορθό τρόπο συμπεριφοράς,

γ. **η λογική, δηλαδή ο ορθός λόγος:** η λογική και ιδιαίτερα η λογική του φρόνιμου ανθρώπου υποδείκνυε την ενδεδειγμένη συμπεριφορά.

Παρόμοια κριτήρια με αυτά των αρχαίων Ελλήνων ρυθμίζουν τη συμπεριφορά και των σύγχρονων Ελλήνων. Έτσι κι εμείς ρυθμίζουμε τη συμπεριφορά μας ανάλογα με τους γραπτούς νόμους του κράτους και τους άγραφους νόμους, που απορρέουν από τις λαϊκές μας παραδόσεις, τις ιστορικές μας καταβολές και τη θρησκευτική συνείδηση των ανθρώπων.

Γίνεται σαφές πως ο Αριστοτέλης εισάγει μια νέα αντίληψη σχετικά με την ηθική συμπεριφορά του ανθρώπου, όπως αναφέρει και ο Albin Lesky:

«Τα *Ηθικά Νικομάχεια* είναι μια ανάλυση του ηθικού, όπως αυτό εμφανίζεται κάτω από διαφορετικές συνθήκες της πραγματικότητας (...). Ο Αριστοτέλης, σε πολύ ανώτερο βαθμό από τον Πλάτωνα, λαμβάνει υπόψη του την επικαιρότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς».

➤ «μέσον τε καὶ ἄριστον»

Πώς εξηγείται η σχετικά οξύμωρη φράση «Μέσον τε καὶ ἄριστον»;

Ο σωστός χρόνος, τα σωστά πράγματα, οι σωστοί άνθρωποι, ο σωστός σκοπός, ο σωστός τρόπος συνιστούν τις παραμέτρους εκείνες που παράγουν το τέλει αποτέλεσμα, δηλαδή το μέσον και ἄριστον. **Ο Αριστοτέλης κάνει σαφές ότι η αρετή δεν είναι συναίσθημα (φόβος, οργή, θάρρος), όμως προκύπτει από μια συγκεκριμένη αντιμετώπιση του συναισθήματος.** Έτσι η ηθική αρετή προκύπτει **από μια λογική επέμβαση του ανθρώπου στο συναίσθημα που περιγράφεται με τις πέντε συνθήκες του «δεῖν».** Για να κατακτήσει ο άνθρωπος το «μέσον τε καὶ ἄριστον» χρειάζεται να διαθέτει εκείνη τη φρόνηση ώστε να ανταποκρίνεται στις πέντε απαιτήσεις του δέοντος και να ρυθμίζει την ένταση του συναισθήματος. **Έτσι, όσον αφορά την ουσία της, η αρετή είναι μια μεσότητα, όσον αφορά όμως το «ἄριστον», είναι μια ακρότητα που συμπίπτει με το «υπέρτατο» αγαθό προς το οποίο πρέπει να αποβλέπει ο άνθρωπος. Το «ἄριστον», αν και είναι ακρότητα, συμπίπτει με το μέσον, γιατί αποτελεί τον υπέρτατο βαθμό τελειότητας. Η αρετή είναι μεσότης ανάμεσα στην υπερβολή και την έλλειψη, αλλά καθαυτή είναι τέλεια, δηλαδή έχει τον ανώτατο βαθμό τελειότητας, καθώς ούτε να ξεπεραστεί μπορεί από κάτι άλλο ούτε όμως υπολείπεται και σε σχέση με κάποιο άλλο.**

- Συμπερασματικά, στο χωρίο αυτό φαινομενικά έχουμε οξύμωρο σχήμα, καθώς ο Αριστοτέλης ταυτίζει το μέσον με το ἄριστο. Το μέσον, όπως έχει ήδη αναφέρει ο φιλόσοφος, βρίσκεται ανάμεσα στην υπερβολή και την έλλειψη. Το «ἄριστον» όμως κανονικά αποτελεί ακρότητα και όχι μεσότητα, καθώς βρίσκεται στην υπερβολή. Για τον Αριστοτέλη «ἄριστον» είναι η τελειότητα, το «τέλος», η ανώτερη αξία των όντων που προκύπτει από τη μεσότητα. **Εδώ λοιπόν αποκτά τη σημασία του ιδανικού, του προτύπου, της μετρημένης συμπεριφοράς που οφείλουμε να ακολουθήσουμε, αν θέλουμε να κατακτήσουμε την αρετή, που είναι η μεσότητα.** Έτσι

οι δύο έννοιες τελικά ταυτίζονται και η αντίφαση αίρεται.

- Αξιοπρόσεκτη είναι η θέση και το γένος της ανωνυμίας «ὅπερ», η οποία αναφέρεται στη λέξη «ἄριστον», κι έτσι, συσχετίζεται και ετυμολογικά η λέξη «ἄριστον» με τη λέξη «ἀρετῆς».

«Ὅμοίως δὲ καὶ περὶ τὰς πράξεις ἔστιν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ τὸ μέσον.»

Ο Αριστοτέλης είχε αναφέρει σε προηγούμενη ενότητα ότι η ηθική αρετή σχετίζεται με τα συναισθήματα και τις πράξεις. Σ' αυτή την ενότητα βέβαια έφερε παραδείγματα που αφορούν μόνο τα συναισθήματα και όχι τις πράξεις. Διευκρινίζει όμως ότι αυτό που συμβαίνει στα συναισθήματα συμβαίνει και με τις πράξεις· και σ' αυτές, δηλαδή, υπάρχει και υπερβολή και έλλειψη και το μέσον και πρέπει να πληρούνται οι ίδιες προϋποθέσεις με εκείνες των συναισθημάτων. Η μεταξύ τους αναλογία δηλώνεται με τη χρήση του επιρρήματος «ὁμοίως».

«Ἡ δ' ἀρετὴ περὶ πάθη ... καὶ κατορθοῦται· ταῦτα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς»

Ανεπιθύμητες οι ακρότητες στα πάθη και στις πράξεις, επιθυμητή η μεσότητα.

Η κοινωνική διάσταση της αρετής

Η διπλή χρήση των «δεῖ» («ὅτε δεῖ», «ὥς δεῖ»), τα τρία «δεῖ» που εννοούνται («ἐφ' οἷς (δεῖ)», «πρὸς οὗς (δεῖ)», «οὗ ἕνεκα (δεῖ)»), η εννοούμενη γενική συγκριτική («καὶ μᾶλλον καὶ ἥτιον (τοῦ δέοντος)») και οι ρηματικοί τύποι «ψέγεται» και «ἐπαινέεται» υποδηλώνουν τον κοινωνικό χαρακτήρα της αρετής, η οποία καλλιεργείται ως προορισμός από την «πόλιν». Οι τύποι αυτοί φανερώνουν ότι ο Αριστοτέλης έδινε πολύ μεγάλη σημασία στην άποψη της κοινής γνώμης ως έκφραση των πολιτών της πόλης, του υψηλότερου τύπου κοινωνίας που μπορεί να πετύχει την ευδαιμονία. Η κοινή γνώμη, δηλαδή η κοινωνία, είναι αυτή που καθορίζει τι

είναι σωστό και τι λάθος, ποια συμπεριφορά πρέπει να ακολουθούμε και ποια όχι και αυτή είναι που ψέγει ή επαινεί τα συναισθήματα και τις πράξεις μας.

- Εξάλλου, σ' αυτό ακριβώς έγκειται και η διαφορά του Αριστοτέλη από τον Πλάτωνα. Η αρετή, για τον Αριστοτέλη, είναι μια ανθρώπινη ιδιότητα, η οποία μπορεί να προσεγγιστεί και να κατακτηθεί από τον καθένα που λειτουργεί με βάση τη λογική, τον ορθό λόγο, και καταβάλλει επίπονη προσπάθεια. Αντίθετα, η πλατωνική αρετή τοποθετείται σ' έναν κόσμο νοητό και μεταφυσικό, έξω από τον χώρο της πρακτικής ζωής του ανθρώπου.
- Στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί κάποιες εκφράσεις, για να αξιολογήσει την υπερβολή, την έλλειψη και τη μεσότητα. Έτσι απορρίπτει την υπερβολή («μᾶλλον») και την έλλειψη («ἥττον») αρχικά με μια ήπια φράση, «ἀμφοτέρωθεν οὐκ εὖ», η οποία αποτελεί και σχήμα λιτότητας. Στη συνέχεια, γίνεται πιο σαφής και κατηγορηματικός λέγοντας πως η υπερβολή και η έλλειψη αποτελούν σφάλμα και κατακρίνονται («ἢ μὲν ὑπερβολὴ ἁμαρτάνεται καὶ ψέγεται καὶ ἡ ἔλλειψις»). Αντίθετα, η μεσότητα σχετίζεται με το «ἄριστον» και την αρετή, είναι το σωστό και επαινείται («τὸ δὲ μέσον ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται»). Οι ρηματικοί τύποι «ἁμαρτάνεται» και «κατορθοῦται» αναφέρονται στο έργο του υποκειμένου της ηθικής πράξης, ενώ οι φράσεις «ὅτε δεῖ ... ὥς δεῖ» και οι ρηματικοί τύποι «ψέγεται» και «ἐπαινεῖται» υποδηλώνουν την κοινωνική διάσταση της αρετής.

Ἡ δ' ἀρετὴ περὶ πάθη... οὕσα τοῦ μέσου»

Ο συλλογισμός

1η προκείμενη: το μέσον επαινείται και είναι το σωστό («τὸ μέσον ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται»)

2η προκείμενη: ο έπαινος και το σωστό σχετίζονται με την αρετή («ταῦτα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς»)

Συμπέρασμα: επομένως, η αρετή είναι ένα είδος μεσότητας («μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετὴ»).

Στο συμπέρασμα, το οποίο προκύπτει λογικά, η αρετή ορίζεται ως «κάποια» (τις) μεσότητα, διατηρεί δηλαδή την υποκειμενικότητα στον προσδιορισμό του περιεχομένου της. Η αρετή είναι απλώς μια μορφή μεσότητας, προσδιοριζόμενη από τις πέντε σταθερές μεταβλητές (δεῖ), και όχι συγκεκριμένη αντικειμενικά και απόλυτα καθορισμένη για όλους μεσότητες.

Μεθοδική εκτύλιξη της αριστοτελικής σκέψης- Η οριστική έγκλιση στο συμπέρασμα

Στην ενότητα αυτή είναι φανερό η μεθοδικότητα της σκέψης του Αριστοτέλη. Σε προηγούμενη ενότητα (εκτός σχολικού εγχειριδίου> Φ.Υ) διατύπωσε τη θέση του υποθετικά (με δύο υποθετικές προτάσεις: «εἰ δὲ πᾶσα ...», «(εἰ) ἢ δ' ἄρετή πάσης ...») και δυνητικά (δυνητική ευκτική: «ἂν εἴη») προσδίδοντας ἔτσι μετριοπάθεια και διαλλακτικότητα στα λεγόμενά του. Στην 15η ενότητα υποβάλλει τις υποθέσεις και το δυνητικό συμπέρασμα σε λογικό έλεγχο με τη χρήση παραδειγμάτων και διατυπώνει έναν (ακόμη) συλλογισμό.

- Ο λογικός αυτός έλεγχος τον οδήγησε στην οριστικοποίηση του συμπεράσματός του και γι' αυτό χρησιμοποιεί μια οριστική έγκλιση («Μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἄρετή...»), που εκφράζει το πραγματικό και τη βεβαιότητα. Ο τρόπος αυτός διερεύνησης είναι απόλυτα επιστημονικός, καθώς υποδηλώνει ότι ο φιλόσοφος είναι ανοικτός σε περαιτέρω διερεύνηση, δεκτικός και σε άλλες σκέψεις και ιδέες, ενώ απέχει από τον δογματισμό. Έτσι προάγεται η επιστημονική έρευνα και οι επιστήμες εξελίσσονται.
- Από τα παραπάνω, γίνεται σαφές ότι ο Αριστοτέλης, πέρα από την ιδιότητά του ως φιλοσόφου, έχει και τα χαρακτηριστικά του εμπειρικού επιστήμονα, του ανθρώπου που ψάχνει, διερευνά, υποβάλλει τη σκέψη του σε λογικό έλεγχο και αναθεώρηση, μέχρι να πειστεί για τη βεβαιότητα και την πληρότητα των θέσεων που υποστηρίζει.

(www.study4exams.gr)

(Παπαθανασίου Αχ., Αρχαία Ελληνικά ΙΙ, Φάκελος Υλικού, Γ Λυκείου, Ομάδα Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών, Νέα Έκδοση, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2019

Μπουκόρου Κ.-Μπουκόρου Μ., Αριστοτέλους *Ηθικά Νικομάχεια*, Γ Λυκείου, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2011)

1η-4-2021

Ομάδα Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ Λυκείου

63ο Γενικό Λύκειο Αθηνών

Μαρία Ευγενίου